

АД РЭДАКЦЫЙНАЙ КАЛЕГІІ

„Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі” падрыхтаваны калектывам выкладчыкаў кафедры беларускай мовы Беларускага ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. У Слоўнік уключана дыялектная лексіка наступных тэматычных і лексіка-семантычных груп: назвы з’яў жывой і нежывой прыроды; сельскагаспадарчыя тэрміны; лексіка, звязаная з жывёлагадоўляй, палываннем, рыбалоўствам, пчальарствам, апрацоўкай лёну, ткацтвам, з прыгатаваннем ежы, з характарам паводзін, са знешнім абліччам людзей і жывых істот, з адзеннем і абуткам. У Слоўнік уключаны багаты лексічны матэрыял магнітафонных запісаў дыялектнай мовы.

Значнае месца ў Слоўніку займае тэрміналагічная лексіка, якая адлюстроўвае занятыя сялян дакалгаснай вёскі і часоў буржуазнай Польшчы; апісаны народныя промыслы і рамёствы, адзенне, абутак, вырабы кулінары, народнага прыкладнага мастацтва, прылад і сродкаў сельскагаспадарчай вытворчасці, ткацкай справы і інш. Багатая эмацыянальна-экспрэсіўная лексіка, якая характарызуе чалавека — яго знешні выгляд, характар, паводзіны, дзеянні; лексіка, што характарызуе прадметы, з’явы і г. д.

У матэрыялах Слоўніка многа запазычаных слоў. Паўночна-заходняя і заходняя частка гаворак Міншчыны — гэта зона шматвяковых інтэнсіўных кантактаў народна-гутарковай мовы з польскай і літоўскай мовамі, а праз іх — з іншымі заходнееўрапейскімі. Ад гэтага, зразумела, дыялектная лексіка не губляе сваёй нацыянальнай спецыфікі і характару. Замацаванне запазычаных слоў у дыялектнай мове сведчыць аб тым, што адным з вядучых фактараў кансалідацыі мовы з’яўляецца кантакт з суседнімі мовамі; адбываецца своеасаблівы творчы сінтэз запазычаных і ўласных лексічных адзінак.

Для „Слоўніка гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі” экспедыцыйным спосабам на лексічным узроўні вывучаны гаворкі сельскага насельніцтва 16 раёнаў Мінскай вобласці, размешчаных у радыусе 200—250 км вакол сталіцы рэспублікі горада Мінска, — Барысаўскага, Бярэзінскага, Валожынскага, Вілейскага, Дзяржынскага, Крупскага, Лайоўскага, Маладзечанскага, Мінскага, Мядзельскага, Нясвіжскага, Пухавіцкага, Смалявіцкага, Стаўбцоўскага, Уздзенскага, Чэрвеньскага (гл. карту).

Гаворкі названых раёнаў самабытныя ў моўным аспекце. Паводле фанетыка-граматычных асаблівасцей яны ўваходзяць у сярэднюю (цэнтральную) дыялектную зону, якая звязвае ў асобную міждыялектную групу так званых пераходных гаворак сярэднебеларускія гаворкі і сумежныя з імі гаворкі паўночна-ўсходняга і паўднёва-заходняга дыялектаў¹. Гаворкі цэнтральнай дыялектнай зоны склалі аснову сучаснай беларускай літаратурнай мовы, а такія іх рысы, як дзеянне, цеканне, пераход в, л у пэўнай пазіцыі ў у нескладовае, цвёрдыя шыпячыя, р, ц, аглушэнне звонкіх зычных у канцы слова і склада перад глухімі зычнымі, цвёрдыя губныя на канцы слова і перад j, чаргаванне складоў ро, ло, ле з ры, лы, лі і інш., вызначаюць яе нацыянальную спецыфіку. Толькі гэтым гаворкам характэрна поўнае недэсімілятыўнае аканне (d[а]чкi, g[а]d[а]jэдць, b[а]jэдг[а]), а ў радзе раёнаў — поўнае недэсімілятыўнае яканне (e’[а]снi, b’[а]лавтi, хлбп’[а]i, на раббц’[а]).

Слоўніковы састаў беларускіх гаворак цэнтральнай дыялектнай зоны пакуль што глыбока не вывучаўся, няма колькі-небудзь значных лексікаграфічных публікацый з сярэднебеларускіх гаворак. А між тым навуковая і практычная цікавасць да іх лексічнага багацця значная. Ёсць меркаванне, што гаворкі цэнтральных раёнаў Беларусі — Міншчыны і Навагрудчыны — на пачатку ХХ ст. з’явіліся „авангарднай апорай” для беларускай пісьмовай літаратурнай мовы. Літаратурная мова ў працэсе свайго фарміравання і развіцця адбірала найбольш тыповыя дыялектныя з’явы, спрыяла паступовому згладжванню вузкадыялектных адрозненняў. У 30-я гады выпрацоўка і стабілізацыя норм пісьмовай літаратурнай мовы праводзілася з выразнай арентацыяй на гаворкі цэнтральнай дыялектнай зоны, у прыватнасці з улікам дыялектнай сітуацыі ў Мінску — сталіцы і цэнтры эканамічнага і культурнага будаўніцтва ў рэспубліцы — і традыцыйных мясцовых гаворак наваколя горада².

¹ Крыеўіці А. А. Беларускае дыялектнае вьмаўленне // Крыеўіці А. А., Падлужны А. І. Фанетыка беларускай мовы. — Мн., 1984. С. 140; Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак: Кніга карт. — Мн., 1969. Карты № 64, 78.

² Гл. падрабязней: Крыеўіці А. А. Беларускае дыялектнае вьмаўленне. С. 262—263; Карский Е. Ф. Русская диалектология. — Л., 1924. С. 118; Вайговіч Н. Т. Да пытання аб дыялектнай аснове беларускай літаратурнай мовы // Працы Ін-та мовазнаўства АН БССР. — Мн., 1954. Вып. 2. С. 174.

З гэтага рэгіёна выйшла плеяда выдатных пісьменнікаў і паэтаў — К. Крапіва, П. Трус, К. Чорны, М. Чарот, П. Глебка, М. Танк на чале з Я. Купалам і Я. Коласам, якія сваёй дзейнасцю, умелым выкарыстаннем невычэрпных багаццяў роднай гаворкі прынеслі ў беларускую літаратуру „багацце і характава народнай мовы” (К. Крапіва), свой слоўнік, свае звароты, сваю паэтычную музыку проста з сялянскіх глыбін, з цаліны народнай моватворчасці, спрыялі выпрацоўцы і замацаванню ў літаратурнай практыцы моўных рыс родных гаворак, садзейнічалі выпрацоўцы норм літаратурнай мовы.

„Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі” з’яўляецца састаўной часткай серыі абласных слоўнікаў тыпу „Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе паграніча”, „Тураўскі слоўнік”, у якіх занатавана лексіка са значнай тэрыторыі гаворак. На падставе матэрыялаў гэтых слоўнікаў і матэрыялаў, якія будуць апублікаваныя па іншых дыялектных арэалах, у будучым прадуладжваецца стварыць поўны зводны дыялекты слоўнік, куды ўвойдзе не толькі рэгіянальная, але і ўся лексіка, зафіксаваная к таму часу. Матэрыялы Слоўніка з’яўляцца аўтарытэтай крыніцай пры вывучэнні ролі асобных дыялектаў у фарміраванні беларускай літаратурнай мовы, будуць каштоўнымі пры вывучэнні агульных праблем дыялектнай лексікалогіі, пытанню ўзаемадзеяння лексікі гаворак з лексікай літаратурнай мовы, некаторых праблем усходнеславянскай лексікалогіі і лексікаграфіі.

Укладанне картатэкі Слоўніка было распачата пад кіраўніцтвам заслужанага дзеяча навукі БССР, доктара філалагічных навук, прафесара М. А. Жыдковіч у 1964 г. З гэтага часу штогод арганізаваліся дыялекталогічныя экспедыцыі, удзельнікамі якіх спачатку былі выкладчыкі і аспіранты кафедры беларускай мовы філалагічнага факультэта ўніверсітэта. У далейшым картатэка Слоўніка папаўнялася новым фактычным матэрыялам, сабраным сумесна выкладчыкамі і студэнтамі ў час дыялекталогічных практык. У выніку працяглай карпатлівай працы агульна картатэка Слоўніка склала каля 400 000 картачак-цытат. Для Слоўніка ўкладальнікі адабралі словы і словазлучэнні, якія або зусім не ўжываюцца ў літаратурнай мове, або адрозніваюцца ад адпаведных літаратурных слоў фанемным складам, націскам, граматычным афармленнем, асаблівасцямі словаўтварэння, семантычнай структурай, лексіка-сіntaxічнай спалучальнасцю, стылістычнай маркіроўкай. Лексіка, агульная гаворкам і літаратурнай мове, у слоўнік не ўключана.

Дыферэнцыяльны прынцып адбору лексічных адзінак, г. зн. адрозненне дыялектнага слова ад літаратурнага, разглядаецца ў даным выпадку толькі ў лексічным аспекце, а не ў плане фанетычным або марфалагічным. Пры адбору матэрыялу ўлічваліся такія факты фанетыкі і марфалогіі, якія маюць адзінкавы, а значыць, лексікалізаваны характар. Калі фанетычны або марфалагічны з’ява выступае ў абмежаванай колькасці прыкладаў або нават у адным слове, то такая з’ява становіцца фактам лексічнай сістэмы, і, значыць, слова, якое фіксуе гэту з’яву, уключаецца ў Слоўнік: напрыклад, **адлёга**. Аднак калі з’ява пашыраецца практычна на неабмежаванае кола слоў, як, скажам, дысімільнае яканне на значнай тэрыторыі апісваемага арэала, то словы, у якіх зафіксавана гэта з’ява, у Слоўніку не прыводзяцца. Звесткі аб фанетычных рысах гаворак чытач зможа атрымаць з матэрыялаў цытат, якія падаюцца ў спрошчанай транскрыпцыі. Прыкладам лексікалізаванай адзінкі ў марфалагічным плане можа служыць форма **рукамі**, якая адарвалася ад парадыхмы скланення, семантычна адасобілася, набыўшы значэнне ‘ручнымі спосабам’ і ператварыўшыся ў самастойнае слова.

Пры стварэнні картатэкі для Слоўніка прымаўся пад увагу наступныя дыферэнцыяльныя прыметы дыялектных слоў у параўнанні з літаратурнымі словамі:

а) уласна лексічныя адрозненні, г. зн. каранёвыя марфемы слоў не ўжываюцца ў літаратурнай мове: напрыклад, **абарнік** ‘аднаменна лодка’, **абартасам** ‘цыклічна, адзін за другім’, **аплаўка** ‘сыраежка’, **барлячы** ‘чаравікі’, **брусьнік** ‘шафер ад маладога’ і інш.;

б) лексіка-семантычныя адрозненні, г. зн. поўнае або частковае адрозненне ў значэннях пры супадзенні фанэмнага саставу: напрыклад, **аббра** ‘памяшканне для захавання сена’, **агледзецца** ‘пагледзець гаспадарку’, **адказіць** ‘завяшчаць’, **асабнік** ‘аднаасобнік’, **база** ‘магазін’ і інш.;

в) этнаграфічныя прыметы, г. зн. словы, якія называюць асаблівасці быту, культуры, звычайў носьбітаў гаворкі тыпу **абжынікі** ‘святкаванне з нагоды пачатку жніва’, **бурачнік** ‘жытні хлеб, у цеста якога дабаўлены кусочкі буракоў’, **барловы хлеб** ‘хлеб з высеўкамі або мяккінай’, **зажынак** ‘першы снапок з новага ўраджаю’ і інш. Словы, якія абазначаюць этнаграфічныя рэаліі і паняцці, уключаны ў Слоўнік і ў тым выпадку, калі яны зафіксаваны літаратурнай мовай;

г) адрозненні ў граматычнай характарыстыцы слова, напрыклад у родзе: **грыпа**, **гуталіна** (ж.р.), **гонг**, **інь** (м.р.) і інш.;

д) адрозненні ў сіntaxічных і фразеалагічных сувязях слоў: **гаварыць аб цётках**, **забота аб цётках**; **падцыці пад машыну**, **падцыці пад дзедзі**; **пайсці на працэст** ‘апрагтаваць’, **паказваць на**

смех 'абсмяяць', даць лпы 'пакараць, пабіць', ні духу ні служу 'ніякіх вестак пра каго-н.', па-екеі вякоў 'навекі' і інш.

Прынцып дыферэнцыяльнасці ўлічваецца і пры адборы лексіка-словаўтваральных адзінак. У Слоўнік уключаны, напрыклад, дэмініватывы тыпу *абрус-ік, баб-ўта*; дзеяслоўныя ўтварэнні з суфіксамі *-іва- (-ыва-): аднош-ыва-ць, выбарон-ыва-ць, выкруч-ыва-ць, выпіс-ыва-цца*; адпрыметнікавыя прыслоўі тыпу *падна* 'непрыгожа', *пёсна* 'прыгожа'; прэфіксальныя ўтварэнні слоў: *ад-стой* 'вяршкі', *вы-бай* 'выбоіна' і інш.; розныя суфіксальна-прэфіксальныя ўтварэнні: *аб-жын-к-і, ад-стой-к-а, аб-рашот-к-а, ад-пнс-к-а, вы-служ-н-ы, а-кбр-к-а* і інш.

Падобныя словы ўключаны ў Слоўнік на падставе наступных меркаванняў: а) працэсы словаўтварэння ў гаворках і літаратурнай мове хоць і маюць шмат агульнага, тым не менш вызначаюцца сваёй адметнасцю; б) непазбежны элемент выпадковасці ў падборы слоў для Слоўніка, што тлумачыцца самай сутнасцю працэсу збору дыялектнай лексікі, заўсёды можа прывесці да таго, што ў сабраным лексічным матэрыяле пры наяўнасці зыходных форм могуць адсутнічаць вытворныя, напрыклад, *пёкасны, пачотны*, але не ўдалося выявіць вытворных *пёкасна, пачотна* і інш.; в) вытворная аснова можа мець значэнне невытворнай, калі апошняя выйшла або наогул не была ва ўжытку, напрыклад: *дзёўка* пры адсутнасці *дзёва, аплўка, аплвэчка* пры адсутнасці *аплвэа* і інш.

Дыферэнцыяльнай адзнакай для пэўнай часткі дыялектных слоў з'яўляецца іншая, чым у літаратурнай мове, іх стылістычная кваліфікацыя. Гэтыя словы ўласцівы і гаворкам, і літаратурнай мове, але ў гаворках яны нейтральныя ў стылістычным плане, а ў літаратурнай мове стаяць на мяжы яе стылістычных норм або нават і па-за межамі іх: *баба* 'замужняя жанчына', *брахціц* 'ілгач, маніць', *дзёўка* 'дзяўчына' і інш., якія ў літаратурнай мове адносяцца да зніжанага змяцянальна афарбаваных сродкаў выказвання і кваліфікуюцца ў слоўніках як размоўнае.

Плоск размоўнай лексікі, неаднародны па свайму ставу, складаецца са слоў рознай марфалагічнай структуры, шырокага семантычнага спектра і з рознай змяцянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі. Ён знаходзіцца ў пастаянай дынаміцы, увесь час папаўняецца за кошт розных крыніц, найперш народных гаворак, а літаратурная мова ў сваю чаргу выбірае з яго новыя і новыя словы, пэўная частка якіх з цягам часу ў літаратурным ужытку трацяць сваю змяцянальна-экспрэсіўную афарбоўку і становяцца стылістычна нейтральнымі. Прыкладам гэтага могуць служыць словы тыпу *абэзвэцца* 'падаць голас', *абжорлівы* 'прагны да яды', *абкляваць* 'кляючы, абшчыпаць з усіх бакоў' і інш., якія ў „Беларуска-рускім слоўніку” (Мн., 1962) прыведзены з паметай *разм.*, а ў „Тлумачальным слоўніку беларускай мовы”. Т. 1 (Мн., 1977) падаюцца як стылістычна нейтральныя. Такага тыпу матэрыял укладальнікі палічылі неабходным зафіксаваць у Слоўніку. Ён паслужыць каштоўнай крыніцай пры вывучэнні шляхоў фарміравання лексікі літаратурнай мовы, асабліваецца ўзбагачэння яе за кошт дыялектаў.

Дыферэнцыяльна прымета можа датычыць сферы ўжывання слова, яго ўзаемаадносін з літаратурнай мовай. Калі слова вядома як дыялектызм у літаратурнай мове або калі яно змешчана ў нарматыўным слоўніку з паметай *абл.*, то гэтага дастаткова, каб яго ўключыць у Слоўнік. На гэтай аснове ўведзены ў Слоўнік словы тыпу *аруд* 'засек у клеці', *асці* 'сліна', *лагўшка* 'гліняная місачка' і інш.

У Слоўніку змяшчаецца тэрміналагічная лексіка, у прыватнасці тэрміны рыбалоўства, ткацтва, будаўніцтва, лясной гаспадаркі, батанічная, заалагічная тэрміналогія, тэрміналогія народнага выдўленчага і прыкладнога мастацтва.

У Слоўнік уключана запазычаная лексіка, поўнацю або часткова адаптаваная, напрыклад русізмы: *бумбага, вэспітальелька, прадсядцель, разгавор, тружаница* і да т. п.; паланізмы, германізмы, балтызмы, якія не маюць статусу літаратурнай нормы: *абувэтал, амдуляцыя, блонд, вангор, вобраз, вёслю, вёнда, вёхбодна* і інш. Апошняя з'яўляюцца словамі амблеванай сферы ўжывання. У большасці выпадкаў яны гучаць у мове прадстаўнікоў старэйшага пакалення. Наяўнасць такіх слоў у гаворках сведчыць аб складанай моўнай сітуацыі, існаваўшай на Беларусі на працягу стагоддзяў.

У Слоўніку змешчана вялікая колькасць рэгіянальных фразеалагічных словазлучэнняў тыпу *аддзіць утратнае* 'сплаціць кошт выпітага і з'едзенага ў час сватаўства, калі дзяўчына не хоча выходзіць замуж', *ад'бду няма* 'смачнае што-н.', *абганіць смеіту* 'задаволіць жаданне, пакаштаваць', *развёдзіць гавяды* 'траціць час на пускую гаворку', *скіраць у вёска* 'падарваць на каравай', *стаяць стаячом* 'стаяць крукам, не апыходзіцца ні на крок' і інш.

Сярод слоў, якія змешчаны ў Слоўніку, магчыма, ёсць і аказіянальныя словы, ужытыя гаворкай асобай у канкрэтным выпадку, „адзін раз”. Такія словы ўключаны ў Слоўнік на той падставе, што, па-першае, не заўсёды ўдаецца ўстанавіць, ці мае слова паўсюднае ўжыванне, ці яно з'яўляецца індывідуальным утварэннем, а па-другое, каб паказаць словаўтваральныя маг-

чымасці гаворак, бо кожнае аказіянальнае слова, якое, хоць і не мае пашырэння ў гаворцы, можа з'явіцца матэрыялам для папаўнення аб'ектыўна існуючай словаўтваральнай мадэлі.

СТРУКТУРА СЛОЎНІКА

Слоўнік складаецца з рознага тыпу слоўнікавых артыкулаў. Структурна поўны слоўнікавы артыкул уключае наступныя элементы: а) загаловачнае слова; б) граматычную характарыстыку; в) стылістычную характарыстыку; г) семантычную характарыстыку; д) ілюстрацыйны матэрыял; е) тэрміналагічны або фразеалагічны спалучэнні. Некаторыя словы маюць этымалагічную даведку.

Загаловачныя словы размяшчаюцца ў алфавітным парадку. Калі загаловачнае слова мае акцэнталагічныя варыянты, то гэтыя варыянты прыводзяцца праз «і!». Пры наяўнасці адрозненняў у граматычнай характарыстыцы апошняя даецца пры кожным варыянце; калі ж такіх адрозненняў няма, то толькі пасля другога варыянта, напрыклад:

СТУСЛА ж. і **СТУСЛО** н.; **БУЛЬБАШЧІК** і **БУЛЬБАШНІК** м.

Кожны другі акцэнталагічны варыянт прыводзіцца ў рэестры і на сваім месцы са спасылкай на першы, калі гэтыя варыянты раз'яднаны хаця б адным слоўнікавым артыкулам. Граматычная характарыстыка пры ім не даецца, напрыклад:

ПАРАХОЎНІЦА і **ПАРАХОЎНІЦА** ж.

ПАРАХОЎНІЦА гл. парахоўніца.

Калі паміж акцэнталагічнымі варыянтамі ў алфавітным парадку рэестра няма іншых слоў, то паралельная форма другі раз не даецца:

ГАРАШЫНА і **ГАРАШЫНА** ж.

Словы з аднолькавай семантыкай пры частковых адрозненнях гукавога складу падаюцца праз коску ў адным слоўнікавым артыкуле: **восьва, восьма; гваздзідзёр, гваздзядзёр; дблі, дбля** і інш.

Лексіка-фанетычныя адзінкі, у якіх адлюстраваны мясцовыя камбінаторныя змяненні — асіміляцыя, дысіміляцыя, метатэза, эпентэза тыпу **аммануц, бадзістоўка, більзін, вілашнік, буркаваны, брукаваны, варліянка, валер'янка, бійня, баня** і інш., — чытач знойдзе ў матэрыялах чытат да адпаведных загаловачных слоў, якія падаюцца ў літаратурным напісанні. Маючы на мэце захаваць чытабельнасць Слоўніка, укладальнікі зыходзілі з меркавання, што той, каго зацікавяць падобныя з'явы, кіруючыся нарматыўным напісаннем, лёгка знойдзе патрэбную форму — „арфаграфічную” і мясцовую.

У самастойных слоўнікавых артыкулах падаюцца:

а) вышэйшая і найвышэйшая формы ступеней параўнання прыметнікаў;

б) дзеясловы закончанага і незакончанага трывання, аднакратныя і мнагакратныя, зваротныя і незваротныя, якія размяшчаюцца ў алфавітным парадку;

в) дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі.

Усе прыставачныя ўтварэнні таксама афармляюцца як слоўнікавыя артыкулы.

Словы аднакарэнныя, якія адрозніваюцца паміж сабой толькі марфалагічнай структурай, прыводзяцца ў Слоўніку і падаюцца кожнае ў самастойным артыкуле. Параўн. такія слоўнікавыя артыкулы, як **баба, бабачка, бабуня, бабута, бабця** 'матчына або бацькава маці'; **бульбенік, бульбеўнік, бульбшнік** 'бульбянік'; **вўцька, вўцявятка** 'качаня' і шмат іншых.

Анонімы пазначаюцца надрадкавым лічбавым паказчыкам, які ставіцца зверху з правага боку загаловачнага слова, і распрацоўваюцца кожны ў самастойным артыкуле, напрыклад:

ЖЫЛКА¹ ... Павадок, частка вуды ...

ЖЫЛКА² ... Вадзяная ўлітка ...

ЖЫЛКА³ ... Карэньчыкі (сорт тыгуню) ...

Складанія назвы падаюцца як самастойныя намінацыйныя адзінкі.

У Слоўнік уключаны ўсе часціны мовы.

СТРУКТУРА СЛОЎНІКАВАГА АРТЫКУЛА

Загаловачнае слова і граматычная характарыстыка яго. Загалоўкам слоўнікавага артыкула з'яўляецца слова ў арфаграфічным напісанні. Калі слова мае варыянты, то ў заглавак выносяцца ўсе варыянты ў арфаграфічным напісанні і друкуюцца аднолькавым шрыфтам. Арфаграфічнае напісанне перадае як фанемны склад слова, так і яго рэальнае вымаўленне.

Загаловачныя словы прыводзяцца ў пачатковай форме: **назоўнікі ў назоўным склоне** адзіночнага ліку мужчынскага роду; **калі форма мужчынскага роду адзіночнага ліку не ўжываецца**, то загаловачнае слова прыводзіцца ў форме назоўнага склону жаночага роду адзіночнага

ліку; дзеясловы — у неазначальнай форме і г. д. З граматычных памет для назоўнікаў указваецца род і лік. Родавая характарыстыка слова паказана паметамі *м.* (мужчынскі род), *ж.* (жаночы род), *н.* (ніякі род). Назоўнікі агульнага роду маюць памету *м.* і *ж.* Зборныя назоўнікі і лічэбнікі ўжываюцца з паметаі *зб.*, напрыклад:

ВАГОНКА ... *зб.*

ВОСЬМЕРА ... *зб.* і г. д.

Пры назоўніках, якія маюць форму толькі аднаго ліку — адзіночнага ці множнага, ставяцца паметы толькі *адз.* або толькі *мн.*, напрыклад:

КАНА толькі *адз.* ...

КАМЯКІ толькі *мн.* ...

Калі назоўнік выступае пераважна ў форме множнага ліку, але магчыма і форма адзіночнага ліку з адпаведнай паметаі:

ВЯЗЭНКІ *мн.*; *адз.* *вязьніка ж.* ...

Паметаі *зак.*, *незак.* адзначаюцца трыванні дзеяслова. Безасабовыя дзеясловы і безасабовыя формы асабовых дзеясловаў падаюцца ў форме інфінітыва: **РАССТОЯЊА, СУТОЊНВАЦЦА** або ў форме 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу: **ВАРЫЦЬ, ПРЫПЯКАВ** і суправаджаюцца паметаі *безас.* Пры аднакратных дзеясловах тыпу **СМАЛЬНУЦЬ, СТРЭЛЬНУЦЬ** ставіцца памета *аднакр.*

Для іншых слоў, акрамя назоўнікаў і дзеясловаў, сродкам граматычнай характарыстыкі ў Слоўніку з'яўляюцца паметы, што абазначаюць прыналежнасць слова да канкрэтнага граматычнага класа: *прым.* (прыметнік), *ліч.* (лічэбнік), *займ.* (займеннік), *дзеепрым.* (дзеепрыметнік), *дзеепрысл.* (дзеепрыслоўе), *прысл.* (прыслоўе), *прыназ.* (прыназоўнік), *злучн.* (злучнік), *часц.* (часціца), *выкл.* (выклічнік). Пры назоўніках і дзеясловах паметы падобнага характару не даюцца: іх ролю выконваюць паметы роду, ліку для назоўнікаў, трывання — для дзеясловаў.

Калі тое ці іншае слова выступае ў функцыі іншай часціцы мовы, у Слоўніку такое слова суправаджаецца спецыяльнымі паметаі: *у знач.* *наз.* (у значэнні назоўніка), *у знач.* *прым.* (у значэнні прыметніка), *у знач.* *прысл.* (у значэнні прыслоўя).

Стылістычная характарыстыка слова. Слоўнік складаецца амаль выключна з гутарковай лексікі, словы якой у пераважнай большасці з'яўляюцца стылістычна нейтральнымі. Нейтральныя словы і выразы ў Слоўніку спецыяльнай паметаі не адзначаюцца: **абганьціца** 'абараніца ад каго-н.', **баба** 'замужняя жанчына', **баця** 'бусел', **дзёўка** 'дзяўчына', **даць волю каму-н.** 'не абмяжоўваць дзеянні каго-н.', **дзень у дзень** 'штодзень', **лапатлівы** 'гаваркі, балбатлівы', **лацвей** 'лягчэй', **легкавік** 'легкавы аўтамабіль'.

Пэўная частка гутарковай лексікі экспрэсіўна афарбаваная; экспрэсія выражаецца як самім значэннем кораня, так і лексіка-граматычна, з дапамогай суфікса. Такія словы коротка і трапа характарызуюць асобу, падзеі, з'явы, прадметы і суправаджаюцца паметаі *ласк.* (ласкальнае): **касітка** ... *ласк.* Чалавек добрай душы ...; *пагард.* (пагардлівае): **лабідуда** ... *пагард.* Абібок, лодыр ...; *груб.* (грубае): **ляля** ... *груб.* Рот ... і іншымі паметаі, якія перадаюць ступень экспрэсіўнасці (гл. умоўныя скарачэнні).

Частка памет указвае на сферу ўжывання слова: *пчал.* (пчальярства), *ткац.* (ткацтва), *рыб.* (рыбаловства), *ганч.* (ганчарная справа), *кулін.* (кулінарнае), *алыт.* (плытніцкае) і інш.

Паметаі *гіст.* (гістарычнае) пазначаюцца словы, якія называюць рэаліі, паняцці мінулых эпох, напрыклад:

АКОНАМ ... *гіст.* Службовец у панскім маёнтку, які кіраваў гаспадаркай ...

Сэнсавая характарыстыка слова. Істотную частку слоўнікавага артыкула складае азначэнне семантыкі слова. Значэнне большасці слоў раскрываецца шляхам адпаведнага літаратурнага эквівалента, напрыклад: **габы** 'ляснік', **дэжарык** 'дыфтарыя', **рабцінне** 'вяснушкі' і інш. Значэнне слова можа раскрывацца і сінонімамі, напрыклад: **скаціанне н.** Ёкат, лямант, брэх, віск ...; **гідэсны прым.** Агідны, непрыемны ... У выпадках адсутнасці літаратурнага эквівалента даецца разгорнутае тлумачэнне на аснове матэрыялу картачкі-цытаты. Напрыклад: **дзёршчык м.** Той, хто выкадае гной са стойла; **дудзе н.** Сцяблы збожжавых раслін з неналітым коласам; **дўлька ж.** Пыл з утрыманнем дробных частак валакна і інш.

Пры тлумачэнні назваў птушак, звяроў, насякомых, рыб, раслін, грыбоў пасля падачы літаратурнага адпаведніка прыводзіцца тэрміналагічная лацінская назва, напрыклад:

АПЛАЎКА ... *бат.* Сыраежка (*Russula*) ...

ВДРАНЁЦ ... *бат.* Бядрынец (*Pimpinella*) ...

Лемінутыя формы назоўнікаў і прыметнікаў вызначаюцца па тыпу: *Памянш. да ...*, *Павел. да ...*, *Памянш.-ласк. да ...*, напрыклад:

ДЗЯЦЭНАЧАК ... *Памянш. да* дзяцэнак ...

ЖОЎЦЕНЬКІ ... *Памянш.-ласк. да жоўты ...*

Назоўнікі, якія абазначаюць асоб жаночага полу і ўтвораны ад назоўнікаў мужчынскага роду, вызначаюцца па тыпу: *Жан. да ...* Напрыклад:

АГРАНОМКА ... *Жан. да аграном ...*

КАСІРША ... *Жан. да касір ...*

Простая форма вышэйшай ступені параўнання прыметніка (прыслоўя) вызначаецца па тыпу: *Выш. ст. да ...* Напрыклад:

ДАЎЖЭЙШЫ ... *Выш. ст. да доўгі ...*

ДУЖЭЙ ... *Выш. ст. да дужа ...*

Тыпавыя азначэнні выкарыстоўваюцца толькі ў тых выпадках, калі слова, з якім суадносіцца азначаемае, таксама ёсць у Слоўніку.

Часта словы тлумачацца шляхам сістэмы адсылак. Так, калі групе слоў уласціва сэнсавая, граматычная і стылістычная тоенасць, а адрозненні датычаць фанемнага саставу кораня, то семантыка іх раскрываецца пры адным, больш ужывальным слове; астатнія вызначаюцца па тыпу: *Тое, што і ...*, напрыклад:

ДЗЯРБОНІК ... *Дранік ...*

ДЗЯРГОНІК ... *Тое, што і дзярбонік.*

ДЗЯРДЗЭНІК ... *Тое, што і дзярбонік.*

Аналагічным чынам афармляюцца аднакарэнныя словы, аднолькавыя або блізкія значэннем, але якія маюць адметныя словаўтваральныя афіксы:

ПРЫКАРАТКА ... *Караткавата ...*

ПРЫКАРАЦЬ ... *Тое, што і прыкаратка.*

і сінонімы:

АБІЯКІ ... *Абутак на драўлянай падэшве ...*

ДЗЕРАВЯКІ ... *Тое, што і абіякі.*

ДЗЕРАВЯНКІ ... *Тое, што і абіякі.*

ДЗЕРАВЯНІКІ ... *Тое, што і абіякі.*

Кожнае са значэнняў мнагазначнага слова выдзелена ў Слоўніку арабскімі лічбамі:

ГАЎСКА ... 1. Пятля для кручка ... 2. Дзірачка для гузіка ...

Адценні значэння аддзяляюцца знакам //.

Пераносныя значэнні слоў вызначаюцца пасля прамых і суправаджаюцца паметай *перан.* Нярэдка пасля асноўнага тлумачэння слова ў дужках прыводзяцца дадатковыя звесткі пра значэнне слова, сферы яго ўжывання, спалучальнасці і інш., напрыклад:

ВІТУШКА ... *Абора (да лапця) ...*

ВУЗГАЛАЎКА ... *Вузгалаўе (у возе) ...*

АБАБРАЦЬ ... *Зняць, сабраць (рой, жукоў) ...*

Калі словы аднаго разраду знаходзяцца ў поўнай сэнсавай адпаведнасці, але адрозніваюцца граматычнымі катэгорыямі, то афармляюцца яны па тыпу адсылкі:

РАЗАБРАЦЬ *зак.* *Разрабаваць ...*

РАЗБІРАЦЬ *Незак.* *Да разабраць ...*

Аналагічна афармляецца семантычная сувязь дзеяслова з яго формамі — дзеепрыметнікам і дзеепрыслоўем:

ПРЫБЯЛІЦЬ *зак.* *Закрасіць рэдкую страву малаком ...*

ПРЫБЕЛЕНА *дзеепрым. зал. пр. ад прыбяліць ...*

ПАРАСПАЎЗАЎШЫСЯ *дзеепрысл. зак. пр. ад параспаўзацца ...*

Пры большасці слоў іншамовнага паходжання ў канцы слоўнікавага артыкула ў дужках прыводзяцца адпаведныя паралелі з мовы-крыніцы:

АФІЦІНА *ж.* *Флігель, падсобнае памяшканне для служачых у панскім маёнтку ... (польск. oficyna 'тс').*

АРУД *м.* *Засек ... (літ. arūdas 'тс').*

У выпадку, калі загаловае слова ўжываецца толькі ў пэўным выразе, пасля загаловага слова ставіцца двухкроп'е, а пасля яго ідзе даны выраз. Напрыклад: **Ад'еду**: *ад'еду няма ...*

У Слоўніку ўлічаны і паказаны ўсе выяўленыя ў матэрыяле фразеалагічна звязаныя значэнні слоў. Фразеалагічна звязаныя значэнні слова прыводзяцца пасля свабодных з рэмбам ϕ .

Фразеалагізмы, таксама як і свабодныя словы, маюць тлумачэнні і пашпартызаваныя ілюстрацыі. Напрыклад:

БЕГАЦЬ *незак.* *Заляцацца. Старэйшы бегая за майёй унучкай, палюбіліся.* Вялікая Вуса

Узд. ϕ *Мурашкі па скуру бегалюць* — адчуваць дрыжжкі ад жудасці, страху. *Цяпер як гляну, як ліцяць аўтобусы ці таксі гэтак шыпка, дык аш мурашкі па скуру бегалюць.* Станькі Віл.

Калі ў слове, пры якім падаецца фразеалагізм, у свабодным ужыванні дыферэнцыяль-

ныя семантычныя прыметы не выяўлены, тады слоўнікавы артыкул афармляецца наступным чынам: загаловае слова, граматычная памета, знак ромб, фразеалагічная адзінка, тлумачэнне, цытата, пашпарт. Напрыклад:

АД'ЭХАЦЬ *зак.* ◊ Ад'ехаць чараду — даць здачы ...

Прыказкі, прымаўкі, кленічы змяшчаюцца ў канцы слоўнікавага артыкула пад знакам V, словазлучэнні тэрміналагічнага характару — пад знакам O.

Праца над укладаннем Слоўніка паміж членамі аўтарскай групы была размеркавана наступным чынам: Жыдовіч М. А. — кіраўнік тэмы з 1964 па 1977 г., аўтар слоўнікавых артыкулаў на літары А, Б, В; Зяневіч З. А. — аўтар артыкулаў на літары З, І; Камароўскі Я. М. — аўтар слоўнікавых артыкулаў на літару У, „Прадмовы” і каментарыяў па этымалогіі запазычаных слоў; Каралёва І. А. — аўтар 1500 артыкулаў з вёсак Вялікая Вуса, Целякава, Каменка Уздзенскага і Дукора Пухавіцкага р-наў; Мяцельская Е. С. — кіраўнік тэмы з 1977 па 1980 г., аўтар слоўнікавых артыкулаў на літары Г, Ж, Е, Ё, О, П, С, Т, Ш, Ю, а таксама 2500 слоўнікавых артыкулаў на ўсе літары з матэрыялаў асабістага архіва; склала карту-схему тэрыторыі Слоўніка; Шчарбакова І. М. — аўтар артыкулаў на літары Д, К, Л, М, Н, Р, Ф, Х, Ц, Ч, Э, Я. Падрыхтавалі машынапіс малодшы навуковы супрацоўнік Сектара беларускага фальклору і дыялекталогіі Трайкоўская В. Ф. і лабарантка Дарашэнка Л. Р.